

*Бучма О. В.
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова,
кандидат юридичних наук, доцент
(м. Київ)*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В ЇЇ ПРЕДМЕТНІЙ ЕКСПЛІКАЦІЇ

Трансформаційні процеси які відбувалися і відбуваються в науці з середини ХХ століття по наш час детермінують бурхливий розвиток міждисциплінарних взаємодій, міжпредметних інтеграцій та виникненні на їх основі нових наукових спрямувань, які мають міжгалузевий характер.

В науці повсюди виявляються “межі поставлені могутності раціонального розуму, причому вони в ньому ж таки й утворюються... ratio сходиться зі свого п’єдесталу, коли настає царство випадковості, коли складність проникає в суть самого порядку речей, коли прагнення до порядку відступає перед могутнім натиском “хаосу”... наші абсолютні істини зникають. Залишаються клапті перехідного знання, такі собі тимчасові “гіпотези”. А на руїнах старого світу виникає новий”, – так характеризує панораму стану сучасної світової науки французька філософ науки Жаклін Рюс (Рюс Жаклін. Поступ сучасних ідей. – К., 1998. – С. 626). Ця дослідниця наголошує, що нині усталені істини зазнають краху, проте разом з цим виникають нові обрії у технічних, природничих, соціально-гуманітарних науках, філософії й теології.

Окреслена тенденція актуалізує питання розгляду межових взаємодій та взаємовпливів у предметному полі філософії права – науці, що й сама з’явилася та сформувалася на основі міжпредметних комунікацій філософії як історичного типу світогляду, форми суспільної свідомості і духовної культури та правознавства як системи юридичних наук. При цьому філософія права стала не лише системотворчим каталізатором юридичної науки, а й створила її теоретичну базу, вищий методологічний рівень пізнання феномену права.

Варто відзначити, що питання філософського осмислення права не залишалися поза увагою мислителів філософів, юристів, теологів як далекого так і невіддаленого минулого (античні та середньовічні філософи, мислителі Нового часу, представники Німецької класичної філософії та різноманітних напрямів і течій філософської, правової і релігійної думки ХІХ й ХХ століття)

Філософія права постала як складова двох важливих галузей суспільно-гуманітарного знання – філософії та правознавства (системи юридичних наук), що мають спільне наукове коріння. Філософське осмислення права починається з моменту об’єднання людської спільноти у суспільство, з виникненням таких соціальних інститутів як держава, право, влада, власність, з усвідомленням людиною себе як істоти розумної, державної і суспільної, з виникненням особливих груп людей, які професійно починають займатися осягненням природи, значення і наслідків цього зв’язку – філософів і юристів.

Тому первинно філософсько-правове знання акумулюється у сфері філософського історичного типу світогляду. Скоріше за все тут варто говорити про підготовку абстрактно-теоретичної бази для синтезу різнорідних наукових знань про право і державу в перспективну і цілісну наукову систему. Хоча, зауважимо, що протоелементи цих знань з'являються на рівні міфологічного і релігійного типів світогляду у стародавніх східних суспільствах Єгипту, Вавилону, Індії, Китаю. Так, наприклад, філософсько-правовим змістом наповнені такі священні книги народів Індостану як Веди, Дхармасутри, Трипітака, Закони Ману та ін. А настанови індуїзму, буддизму, джайнізму виступали ще й правовими регуляторами тогочасного суспільного буття. Такі давньокитайські релігійно-етичні і політико-правові вчення як конфуціанство, моїзм, легізм, даосизм торкалися проблем суспільного договору, державного управління, контролю, влади, співвідношення людини і держави тощо.

Антична філософія, що вперше професійно обґрунтувала проблеми онтології, гносеології, логіки, антропології тощо, водночас визначально вплинула на розвиток філософії права. Давньогрецькі й римські філософи піднімали питання функціонування держави, демократії, справедливості, моральності права, громадянського обов'язку, співвідношення держави і громадянина та ін. Попри розбіжності у їх поглядах, всі вони відстоювали позицію відповідності і взаємодоповняльності надприродного, природного і позитивного права на основі принципу справедливості.

З утвердженням християнства як державної релігії в Римській імперії закладаються підвалини християнської релігійної філософії права. Тривалий час богословська думка визначала пріоритети суспільного розвитку і державно-правової реальності. Так Августин тлумачить історію як боротьбу між християнами, що будують “град божий” і послідовниками сатани, які побудували світську державу – “град земний” і відстоює теократичну форму державного правління з верховенством церковної влади над світською. А представник середньовічної схоластики Фома Аквінський у своїх працях крім теології та філософії розглядав питання й державного устрою, права тощо і створив ґрунт для нового вчення XX ст. – неотомізму, який став панівним напрямом у сучасному католицизмі, а після Другого Ватиканського собору визначав тенденції соціального і політичного вчення католицизму.

Проте в середні віки виникають і єретичні вчення, що створили спротив ідеям клерикалізму і владним амбіціям Церкви і стали ідеологічною базою релігійно-політичних опозиційних рухів.

Вчення, рухи й ідеї ідеологів Реформації та гуманістів періоду Відродження підготували перехід до нового етапу осмислення співвідношення таких суспільних феноменів як держава і право – епохи емпіризму, раціоналізму і просвітництва. В цей час превалюють ідеї цінності людської особистості, утвердження громадянських прав і свобод, свободи релігії, свободи віросповідання, свободи совісті, відокремлення школи від церкви, відокремлення церкви від держави. Ці ідеї обґрунтовують у своїх працях видатні мислителі того часу Б. Спіноза, Т. Гобс, Дж. Локк, П. Гольбах,

Т. Джефферсон, Т. Пейн, Б. Франклін та ін., практично реалізуються вони в результаті Французької та Американської буржуазних революцій та разом з концептами німецької класичної філософії і марксистської соціально-філософської теорії визначають подальший хід історії людства у XIX, XX, XXI століттях.

В руслі вищезокреслених загальносвітових тенденцій, але зі своєю специфікою відбувалося становлення і розвиток філософії права в Україні. Ця генеза проходила в найкращих традиціях Києво-руської доби. Спадщина таких мислителів як Іларіон, Клим Смолятич, Данило Заточник, які через призму духовно-практичного осмислення світу проповідували ідеали добра, повагу до суспільних інтересів, справедливість, активну життєву позицію, усвідомлення людиною особистої гідності, індивідуальної неповторності, знайшла своє творче продовження і переосмислення у працях Станіслава Оріховського-Роксолана та Івана Вишенського. Саме С. Оріховський розробляв ідеї природного права та суспільного договору. Він заперечував теорію божественного походження влади і визначав, що вона виникла внаслідок суспільного договору. На його думку гарантією розвитку і існування держави є не Бог, а закон, перед яким мають усі бути рівними, не залежно від соціального статусу.

Також прогресивний крок у напрямку філософського осмислення права був зроблений представниками Острозького культурно-освітнього центру, Києво-Могилянського колегіуму, а згодом – Києво-Могилянської академії та видатним українським філософом Григорієм Сковородою. А вже уже в XIX – XX століттях на національному ґрунті, використовуючи світовий досвід вибудовують свої теоретичні конструкти П. Лодій, Я. Рубан, О. Новицький, С. Гогоцький, Т. Шевченко, П. Юркевич, С. Подолинський, І. Франко, Л. Українка, М. Драгоманов, М. Грушевський, Є. Ерліх, Б. Кістяківський, С. Дністрянський, М. Палієнко та ін.

З приходом до політичної влади більшовицької партії та утворенням Радянського Союзу, у складі якого тривалий час перебувала Україна призупинилося в своєму розвитку всебічне філософське осмислення права. Проте варто зауважити, що в той час проростають паростки нових методологічних підходів щодо аналізу правової реальності. І попри ідеологічну заангажованість, в працях авторів радянської доби ми віднаходимо раціональне зерно для сучасного філософсько-правового знання.

В сучасних філософських та юридичних науках спостерігаються переорієнтація і зміщення акцентів з суспільно-державного виміру права до онтологічного, аксіологічного, гносеологічного, антропологічного і логічного його аналізу. А головною рисою як загальної філософії так і філософії права постає людиномірність.

Відтак у центрі предметного поля філософсько-правових досліджень постає людина як універсальна космічнобіосоціальна істота. Тому ймовірно кінцевою метою філософських рефлексій щодо права є осмислення і пізнання людини. Отже не випадково основні напрями аналізу феномену права концентруються передусім навколо проблем онтології, епістемології, аксіології, антропології права, а вже потім – біля філософського осмислення інституційних вимірів державно-правової реальності.

В контексті окресленої проблематики окреслюється вужче коло питань, які нині потребують додаткової дослідницької уваги як з боку філософів так і вчених юристів. Зокрема це питання джерел права, генетичного зв'язку правової свідомості і культури з іншими формами суспільної свідомості і культури, функціональної взаємодії правових відносин з іншими видами суспільних відносин, особливостей та залежностей правової нормотворчості в системі соціальної нормотворчості тощо.

Наприклад, з огляду на вищезазначене, проблема свідомості була і є однією з найважливіших, загадкових і актуальних впродовж існування людської цивілізації. Відтак, вона завжди знаходилася в полі зору філософів, психологів, правознавців, істориків, політологів, юристів та інших дослідників суспільних явищ і процесів. А правова свідомість і пов'язані з нею правова ідеологія, правовий світогляд – це основні сфери духовного життя спільноти і особистості, які визначають престиж права, його цінність та ефективність в певному суспільстві. “Жоден правник не буде заперечувати того, що право або складається з норм, або принаймні в одній із форм виражене в нормах, – писав відомий український юрист і філософ Богдан Кістяківський. – Розбіжності виникають уже напроти того, звідки беруться ці норми і в чому їхня істотна особливість” (Кістяківський Б. Вибране. – К., 1996. – С. 189). Відтак сучасна філософія права в тому числі має знайти відповідь і на питання (оскільки на сьогодні верифікованої відповіді немає) витоків й істотної особливості правових норм, щоб подолати та в подальшому уникати таких і подібних розбіжностей на яких наголошував Б. Кістяківський.

На руїнах цінностей XIX та вже й XX ст.ст. виникає, народжується новий, сучасний світ. Світ, що пропонує нові парадигми праворозуміння, думки, які характеризуються складністю, випадковістю, відсутністю стабільних основ, непередбачуваністю. В середині цього процесу на передній план висуваються інформація і комунікація, які всім управляють і контролюють усе поле знання, у тому числі й наукове. Зараз жодна з наук не в змозі існувати, функціонувати і розвиватися осібно, без зв'язку з іншими, без використання всіх здобутків іншої. Особливо яскраво це спостерігається у сфері суспільних наук, до яких належать юридичні науки і зокрема, філософія права. Природність комунікації між ними можна пояснити відштовхуючись від природності й історичності зв'язку між суспільними явищами, що визначають їх предметне поле, а саме – феноменами держави і права.

Філософія права постала як самостійна наука з чітко визначеним предметом і об'єктом дослідження, з логічно вибудованою структурою. Але її особливість полягає в тому, що вона є динамічною (бо залежить від суспільних реалій), а не статичною. Відтак, її предметне поле може модифікуватися, а структура, відповідно, вдосконалюватися, конкретизуватися і доповнюватися новими елементами, які в свою чергу можуть бути складовими структури інших наук. Це створює умови для подальшого його вдосконалення і розширення меж філософсько-правових досліджень.